

УДК 340.12(477)

Є. Д. Копельців-Левицька

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ НАМІРИ УКРАЇНЦІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Постановка проблеми. Європейський вибір України, який було визначено на початковому етапі формування основ її зовнішньої політики, став природним наслідком здобуття країною державної незалежності. Він відображає життєво важливі інтереси України, викристалізувався з усієї попередньої історії українського народу, його ментальності й глибоких демократичних традицій, ґрунтується на законному прагненні громадян України бачити свою державу невід'ємною частиною єдиної Європи.

Для нашої держави важливого значення набуває як процес її послідовного наближення до Європейського Союзу, досягнення рівня відповідності копенгагенським критеріям членства в ньому, що значною мірою збігається з головними завданнями здійснення системних перетворень у державі й суспільстві, так і стратегічний результат цього процесу – повноправне членство в ЄС як його невід'ємна (у географічному, історичному та культурному аспектах) частина.

Сьогодні питання європейської та євроатлантичної інтеграції вже виведено за вузькі межі спеціалістів – аналітиків і політологів. Однак проблеми, що стосуються якості життя, є близькими й зрозумілими кожному громадянину, повинні максимально обговорюватися громадськістю. Європейська інтеграція має стати не лише пріоритетом для всіх владних структур, а й свідомим вибором суспільства в цілому [6, с. 41].

Для ефективного передбачення та планування можливих наслідків процесу євроінтеграції для України особливо важливим є розгляд фактора національного менталітету, зокрема правового. Адже в переломні історичні періоди надзвичайно збільшується обсяг соціально значущої інформації, яку колективний інтелект нації не завжди здатний ефективно й своєчасно опрацювати. У цих випадках місце інтелекту, що не спрацьовує, автоматично посідають пласти суспільної психіки, які відбивають дійсність на підсвідомому, емоційно забарвленому рівні. На такому рівні сприйняття суспільно-політичних і правових явищ та процесів зростає значення фактора ментальності різних соціальних груп.

Без аналізу глибинних етноментальних основ важко не лише зрозуміти своєрідність духовного життя будь-якого народу, а й пояснити та передбачити його реакції на радикальні політичні рішення, закони, у тому числі докорінну реконструкцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо ментальності українського народу, зокрема правової ментальності, свідчить про те, що ця проблема цікавить багатьох учених різних галузей знань. Незважаючи на значну увагу, приділену правовому менталітету серед українських і російських учених, таких як Р. Байніязов, Л. Бойко, А. Гирько, Ю. Горьковенко, А. Мордовцев, П. Музиченко, Ю. Оборотов, О. Овчинніков та інші, недостатньо висвітленим залишається питання правового менталітету в контексті аналізу вибору українцями курсу на євроінтеграцію.

Мета статті – проаналізувати вплив правового менталітету на вибір євроінтеграційного курсу українців.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою євроінтеграції України є адаптація законодавства до законодавства ЄС, що полягає в реформуванні правової системи та її поетапному приведенні у відповідність до європейських стандартів, охоплюючи приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, охорону життя та здоров'я тощо. Зближення із сучасною європейською системою права забезпечить розвиток політичної, соціальної, культурної активності громадян України.

Правова система, по-перше, охоплює всю суму правових взаємодій, правових відносин і ставлення до права; по-друге, включає в себе інститути й порядки, які мають правове опосередкування. Право осмислюється наукою, відображається в суспільній свідомості та у свідомості конкретної людини. Тому і знання про право, і правова культура, і правова свідомість, і прояви ідейного порядку, і правова ментальність як поєднання свідомого й несвідомого в сприйнятті правових явищ навколишньої дійсності також знаходять місце в правовій системі.

Ми цілком погоджуємося з В. Нерсисяном, який генетично пов'язує державу та право за посередництвом правової системи: вони є необхідними формами загальної свободи. Правові норми – це нормативні вираження свободи, а держава – владна організація суб'єктів права, яка забезпечує правову свободу [12, с. 12]. Остання, вочевидь, є втіленням ментальних установок народу та виражає його уявлення як про саму свободу, так і про рівність, справедливість, честь і гідність людини (без яких сама свобода не може існувати). Тобто до правоутворювальних чинників, крім волі законодавця, належать правосвідомість і правові уявлення народу про справедливість та інші принципи права, які передаються в спадок завдяки певній правовій традиції [3, с. 48].

Особливе значення останньої підкреслює Ю. Оборотов, говорячи, що в процесі будь-яких змін правової системи, правотворення (нормотворення) і правозастосування необхідно враховувати особливості людської натури, менталітету [15, с. 38]. Про ментальний механізм створювати та сприймати юридичне стверджував Ж. Карбоньє [15, с. 41]. Про генетично-ментальні основи формування процесу правоутворення як складового компонента правової системи писав, зокрема, А. Кристер [10, с. 32].

Таким чином, правова система тісно пов'язується з внутрішнім світом кожного окремого народу. При цьому, як справедливо зазначає М. Мірошніченко, саме «ментальна змістовність цього внутрішнього світу справляє неабиякий вплив на механізми організації й самоорганізації в соціумі» [11, с. 74]. Тим більше, що будь-які зміни не лише в праві, а й у державі та суспільстві загалом, як показує аналіз соціальних трансформацій, принципово не можливі без звернення до глибинно-психологічних основ і детермінант людської поведінки. А. Козловський пише: «Який національний психогенотип, таке й світобачення, філософія і, відповідно, право» [7, с. 74].

Отже, українська ментальність завжди орієнтувалася на правовизнання та на модель соціальної регуляції, підвалиною якої є право, що сакралізується й пережи-

вається як найвища цінність. Необхідність саме такої моделі диктувалася потребою виживання в умовах перебування українського народу в полі колоніального права.

Очевидно, саме цей аспект взаємозв'язку національних цінностей із правом, з правовою системою мають на увазі деякі дослідники, які стверджують, що, наприклад, правозаконність змістовно узгоджується з ментальними рисами українського народу (ідеться про гуманізм і демократизм у праві), що є іманентними українській національній ідеї [11, с. 86]. Вказана думка не є оригінальною в тому сенсі, що ще Т. Парсонс, запровадивши в науковий обіг термін «легітимізація нормативної системи» (на позначення особливого зв'язку між соціальними нормами та соціальними цінностями, який встановлюється за умови відповідності таких норм цінностям певного суспільства), вважав, що нормативна система, яка не базується на цінностях соціуму, у якому її запроваджено, не буде дієвою. Можна скільки завгодно займатися правовою просвітою, однак якщо цінності чинного в суспільстві позитивного права не відповідають менталітету відповідного народу, то приписи цього права не знаходитимуть належної реалізації.

Зазначене актуалізує проблему визначення цінностей, які могли б сприйматися та підтримуватися не лише титульною нацією, а й іншими етносами, суспільними групами, що створить умови для національної інтеграції, оскільки саме від того, яким цінностям, нормам та орієнтаціям воно надасть перевагу, у якому напрямі трансформуватиметься його світогляд, буде залежати подальший розвиток його держави [5, с. 65].

Щодо ціннісного ядра ментальності українців як етносу, то ці цінності сформовані українським народом протягом усієї його історії. До таких, зокрема, можна віднести індивідуалізм, толерантність, свободу, що співвідносяться з європейськими цінностями, серед яких чільне місце також посідають громадянське суспільство та права людини.

Вважаємо, що мав рацію Ю. Липа, коли стверджував: «Перше, що привертає увагу в сучасних європейських расах (народів – *Є. К.-Л.*), – це не типи черепів чи м'язів, лишень думання, психологія» [9, с. 7]. Такі думання, психологія, тобто ментальність, дають можливість аналізувати кризь призму правової ментальності питання генетично зумовлених у житті суспільства нормативних начал, створювати ефективні юридичні механізми регулятивного впливу права на відповідний соціум, нарешті, усвідомити цінність права як регулятора суспільних відносин у конкретному соціумі та знайти ті явища правової дійсності, які забезпечують спадкоємність у праві, впливаючи на формування правових систем. Така спадкоємність володіє двома ознаками: генетичним характером та об'єктивністю, що дає підстави розглядати її в праві як вид загальносоціальної спадкоємності.

Для української науки вирішення проблеми спадкоємності в праві означає можливість поєднати в одне духовне ціле досі політично й ідеологічно роз'єднані етапи правової історії українського народу, окремі її джерела, інститути, механізми, виявити «наскрізні» правові архетипи, які розвивалися поза формаційними політико-режимними поділами. Останні ідентифікують українську правову систему та правову свідомість як цілісні культурно-історичні феномени, які можна відносити до тих чи інших моделей соціальної регуляції.

Історії відомі дві моделі соціальної регуляції в розвитку цивілізації: західна та східна. На думку В. Бачиніна, у їх основі лежить функціональна асиметрія півкуль людського мозку, яка своєрідно виявляє себе в різних типах ментальності [1, с. 166]. З огляду на це можна припустити, що саме така обставина є причиною формування низки рис, які характеризують західний і східний ментальні типи.

Історичні умови для західного шляху розвитку склалися в усіх регіонах Європи, у тому числі на теренах України. Їх усі прийнято відносити до германського (європейського) способу виробництва, де системоутворююча роль в економічному, соціальному й політико-правовому житті суспільства належить приватним структурам, які протиставляються будь-яким прагненням публічної влади до тотального панування над особистістю.

Приналежність України до західного (європейського) шляху розвитку є доведеною, зокрема істориками, соціологами, а думка із цього приводу – усталеною в сучасній вітчизняній науці. Хоча з погляду на традиції права деякі дослідники не вважають цей факт остаточно доведеним. Так, наприклад, Ю. Оборотов вважає Україну в цьому розумінні приналежною швидше до означуваної ним «євразійської» системи права, ніж до європейської [15, с. 7]. О. Слободян виражає схильність погодитися з такою думкою, проте чітко означає причини цивілізаційного розлому кінця ХХ століття в Європі: штучний відрив радянським режимом слов'янських республік колишнього СРСР від країн Європи та ізоляція їх «залізною завісою». Учений пише: «Серед пострадянських народів виняток складають лише народи Естонії, Латвії та Литви, які зберегли свої ідентифікаційні модальні структури свідомості. Молдова ж, Україна, Білорусь та особливо Росія постали перед необхідністю спочатку сформулювати власні модальні структури політичної свідомості, і лише потім визначатися щодо типу цивілізації як перспективи історичного розвитку» [13, с. 224]. Із цим твердженням не можна не погодитися. Адже саме російська більшовицька революція значною мірою зруйнувала європейський тип ментальності в багатьох українців.

Як відомо, правова система не зводиться до сукупності правових норм, які видаються й санкціонуються державою, а включає в себе також правову культуру, правову ідеологію, правову свідомість, правову ментальність, правові традиції, звичаї та багато інших елементів, які прямо пов'язуються не з державою, а із суспільним життям, з моральними цінностями, що панують у ньому, з повагою до справедливості.

Термін «правовий стиль», яким ми користуємося, передбачає характеристику правових систем через з'ясування їх історичного походження й розвитку, своєрідності правового мислення людей, наявності специфічних правових інститутів, природи джерел права та способів їх тлумачення, ідеологічних чинників.

Політико-правовому стилю культури осілих землеробів (європейська модель) притаманна відсутність ідеалізації авторитетів, кумирів, присутність загостреного почуття справедливості, гідності, пристрасної любові до своєї батьківщини, землі та вміння гідно їх захищати.

Характерними рисами всіх форм західного, європейського правового стилю є демократизм; підхід, згідно з яким держава існує для людини; захист людських

прав, свобода слова, ідей, думок; багатопартійність; коаліційний уряд; опозиція; передбачуваність дій влади; ринкова економіка; верховенство права; влада (законодавча, виконавча, судова) діє за конституційним принципом її розподілу; суд – гласний, з присяжними, адвокатами, захистом свідків; функціонування пенітенціарної системи спрямовується на виправлення злочинців гуманними методами (перевиховання); армія існує для захисту, оборони суспільства; серед військово-службовців панують лише статутні відносини, функціонує система охорони здоров'я солдатів [2, с. 61].

На думку інших учених, правовій традиції Заходу притаманні такі риси правового стилю: прозорість законодавчого процесу; гласність судового процесу; недоторканність приватного договору від втручання з боку держави; оперативне опублікування всіх законів і підзаконних нормативних актів; їх стабільність і передбачуваність; юридична грамотність населення; законотручність громадян; визнання ролі юриста як гаранта принципу верховенства права в суспільстві; правонаступність рішень державних органів; суворе дотримання сторонами контрактів і договорів; непорушність довіри громадян до правових структур і готовність звернення до юридичної процедури в особистих ділових стосунках; свобода інформації (тобто надання громадянам можливості загального доступу до інформації) [16, с. 14].

Західна традиція права не мислиться без інституту правової держави, сутнісні параметри якої вимірюються низкою таких об'єктивних критеріїв: політичним плюралізмом, рівністю громадян перед законом, республіканським правлінням чи конституційною монархією, розподілом влади, невідчужуваністю основних прав людини, виборністю вищих державних органів на основі альтернативності, конституціоналізмом, верховенством права, приматом законів парламенту над указами президента, недоторканністю приватної власності, свободою підприємництва, свободою договірних відносин, свободою громадян, мінімальним втручанням держави в ринкові відносини.

Культура окремого народу постає психо-інформаційною системою, яка демонструє переконливу стабільність у часі та виступає природним продуктом загальноносвітowego процесу, що не потребує виправдання. Як правило, її носіям приписують типові риси способу мислення й поведінки (наприклад, «типовий» українець, «типовий» француз, «типовий» німець та інші), які майже не зазнають елімінацій із часом.

Ідеться про те, що в кожного «типового» представника культури будь-якого народу існує фіксований набір характерних рис, які нормують його поведінку та відрізняють від представників інших народів, залишаючись незмінними впродовж тривалого часу. Відтак такі риси притаманні й правосвідомості цих представників. Право як явище культури розвивається разом із відповідним соціумом, віддзеркалює здобутки минулих епох, які виявляються в праворозумінні представників цього соціуму, у їх правосвідомості.

Висновки. Отже, правова ментальність українського народу все-таки історично належить до європейської правової ментальності. Той факт, що деякі риси ментальності нашого народу, наприклад сприйняття індивідуалізму й демократизму,

частково відрізняються від загальноєвропейських, зовсім не означає принципову відмінність світоглядних установок українців та інших європейців. Дослідник типологічних ментальних рис Європи й України І. Старовойт зазначає: «Західна Європа не являє собою якогось нерозчленованого єдиного цілого. Навпаки, західно-європейська цивілізація включає множини культур, почуття національного глибоко укорінене у свідомості народів, і всі спроби організувати єдину уніфіковану Європу (Карл V, Наполеон, Гітлер) провалилися» [14, с. 11]. Додамо, що й у теперішніх умовах інтеграція країн Західної Європи відбувається під лозунгом побудови не загальноєвропейської держави, а збереження «Європи націй».

Зазначимо, що сьогодні існує погляд, згідно з яким Україна первинно входила до духовного простору Європи, ще із часів Київської Русі та польсько-литовської доби, проте Переяславська Рада, а саме порушення її постанов «вирвало» Україну із загальноєвропейського контексту та прикріпило до іншої цивілізації, що вплинуло на правову ментальність українського народу. З такою думкою погоджується Р. Додонов, підтверджуючи ментальну близькість і співзвучність європейських та українського народів. Водночас він наголошує на необхідності звільнення від ілюзій щодо швидкості встановлення повної ментальної відповідності між ними. Адже наявність такого «співзвуччя» не дає підстав для тези про швидке відторгнення в сучасній ментальності нашого народу рис, притаманних ментальності народу російського. Імперський, а пізніше й радянський періоди української історії не пройшли даремно для ментальності українського народу [4, с. 30].

Доброта, ненасильство (миролюбність), демократизм, відсутність потягу до асиміляції інших народів, неприйняття насильства та зверхності над собою й іншими яскраво демонструють зв'язок правової ментальності українського народу з європейською правовою ментальністю, на відміну від ментальності східної, азійської. Тому приналежність правової ментальності українського народу до західної моделі більшість дослідників вважає фактом доведеним, незважаючи на наявність певних особливостей, які не цілком цій моделі відповідають. Водночас, на думку певних дослідників, ця проблема залишається нерозв'язаною, а деякі з них намагаються довести означену приналежність до так званої євразійської правової традиції.

Однак вважаємо, що у світоглядно-правовій орієнтації «схід – захід» ментальність українського народу типологічно є ближчою до західного типу, ніж до східного. Перспективи інтеграції України до політико-правового поля Європи не загрожують їй втратою ментально-правового «обличчя», а навпаки, сприяють трансформації правової ментальності українського народу в бік вищих, ніж східні, правових стандартів.

Література

1. Бачинин В. Философия права и преступления / В. Бачинин. – Х. : Фолио, 1999. – 607 с.
2. Борщ Ю. К вопросу о европейском и восточном понимании права / Ю. Борщ // Соционика, ментология и психология личности. – 1999. – № 4. – С. 54–61.
3. Данилова Л. Традиция как специфический способ социального наследования / Л. Данилова // Советская этнография. – 1981. – № 3. – С. 48–51.
4. Додонов Р. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Р. Додонов ; Ін-т філософії НАН України. – К., 1999. – 36 с.

5. Карлова В. Українська національна ідентичність: проблеми формування на шляху до європейського союзу / В. Карлова // Актуальні проблеми європейської інтеграції та Євроатлантичного співробітництва України : матер. 9 регіональної наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 травня 2012 р.) / за ред. Л.Л. Прокопенка. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. – 340 с.
6. Круглашов А. Україна та Європейський союз: ностальгія за майбутністю / А. Круглашов // Політичні студії. – 2010. – № 4. – С. 40–49.
7. Козловський А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
8. Кочетков В. Психология межкультурных различий / В. Кочетков. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 416 с.
9. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – 2-е незмін. вид. – Львів : Просвіта, 1992. – 270 с.
10. Лобода Ю. Правова традиція українського народу: феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу / Ю. Лобода. – Львів : Світ, 2009. – 280 с.
11. Мірошніченко М. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : [монографія] / М. Мірошніченко. – К. : Університет «Україна», 2007. – 271 с.
12. Нерсесянц В. Сравнительное правоведение в системе юриспруденции / В. Нерсесянц // Государство и право. – 2001. – № 6. – С. 12.
13. Слободян О. Політика, що не проминає / О. Слободян. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 440 с.
14. Старовойт І. Західноєвропейська і українська ментальність: компаративний аналіз / І. Старовойт. – Львів ; Тернопіль : Діалог, 1995. – 183 с.
15. Оборотов Ю. Традиции и новации в правовом развитии : [монография] / Ю. Оборотов. – О. : Юридическая литература, 2001. – 160 с.
16. Осаке К. Типология современного российского права на уровне правовой карты мира / К. Осаке // Государство и право. – 2001. – № 4. – С. 12–21.

Анотація

Копельців-Левицька Є. Д. Євроінтеграційні наміри українців крізь призму правового менталітету. – Стаття.

Визначено вплив правової ментальності на процес формування євроінтеграційного напрямку зовнішньополітичного курсу України. Розглянуто правову систему крізь призму правового менталітету. Доведено думку про приналежність правової ментальності українського народу до західної моделі.

Ключові слова: правова ментальність, правова система, євроінтеграція.

Аннотация

Копельцов-Левицкая Е. Д. Евроинтеграционные намерения украинцев в ракурсе правового менталитета. – Стаття.

Определено влияние правовой ментальности на процесс формирования евроинтеграционного направления внешнеполитического курса Украины. Рассмотрена правовая система в ракурсе правового менталитета, подтверждено мнение о принадлежности правовой ментальности украинского народа к западной модели.

Ключевые слова: правовая ментальность, правовая система, евроинтеграция.

Summary

Kopeltsiv-Levytska Y. D. European integration intentions of Ukrainians from the perspective of the legal mentality. – Article.

In the article it is defined the influence of legal mentality on the process of formation of European integration tendency of Ukrainian foreign policy, it is also studied the legal system through the prism of legal mentality, it is proved the thought about belonging of legal mentality of Ukrainian peoples to western model.

Key words: legal system, legal mentality, European integration.